

Munich Personal RePEc Archive

Implications of methodological individualism and the invisible hand theorem on the scope of free market action

Bukvić, Rajko

Nizhny Novgorod Engineering-Economic University

2023

Online at <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/121738/>
MPRA Paper No. 121738, posted 21 Aug 2024 07:44 UTC

ИМПЛИКАЦИЈЕ МЕТОДОЛОШКОГ ИНДИВИДУАЛИЗМА И ТЕОРЕМЕ О НЕВИДЉИВОЈ РУЦИ НА ДОМЕТЕ ДЕЛОВАЊА СЛОБОДНОГ ТРЖИШТА

IMPLICATIONS OF METHODOLOGICAL INDIVIDUALISM AND THE INVISIBLE HAND THEOREM ON THE SCOPE OF FREE MARKET ACTION

Рајко М. Буквић¹

Географски институт „Јован Цвијић” САНУ, Београд (Србија)

Сажетак: Савремени главни ток економске науке заснован је на методолошком индивидуализму и Смитовој теорему о невидљивој руци, који, наводно, доводе до друштвеног благостања, односно до оптималних економских резултата (у смислу Парета). Занемарујући упитност и применљивост методолошког индивидуализма у другим друштвеним наукама, па и у самој економији, као и бројна ограничења која је поводом дејства и ефеката невидљиве руке сам Смит истакао у Богатству народа, мејнстрим економисти су методолошки индивидуализам и Смитову теорему претворили у мит слободног, ничим ограниченог тржишта, које се намеће не само као теоријски модел, већ и као узор економске политике, данас већ практично свим земљама. Огромну подршку пружају им међународне финансијске организације, на челу с ММФ, које практично креирају економске политике великог броја земаља. У таквим условима као први корак повратка економског суверенитета постављају се проблеми сагледавања ограничења методолошког индивидуализма и теореме (мита) о невидљивој руци, што треба да послужи као основа за преиспитивање актуелне економске науке и формулисања нове економске политике засноване на ширем сагледавању економских феномена у оквирима целокупних друштвених кретања. Рад је посвећен анализи наведених проблема и њиховој критици, која је још увек недовољно гласна и прихваћена и поред значајних имена која су томе дала изванредан, не мали, допринос. На крају се даје предлог новог приступа формулисању економске политике који се заснива на искуствима познатим из економске историје разних епоха, а која су уважавала не само тржишне критеријуме већ су имала шири увид у економске и друштвене токове и потребе не само појединаца већ и целих заједница.

Кључне речи: методолошки индивидуализам, невидљива рука, слободно тржиште, економска наука, економска политика.

Abstract: The modern mainstream of economic science is based on methodological individualism and Smith's theorem on the invisible hand, which supposedly lead to social well-being, that is, to optimal economic results (in the sense of Pareto). Ignoring the questionability and applicability of methodological individualism in other social sciences, even in economics itself, as well as the numerous limitations that Smith himself pointed out regarding the effects and effects of the invisible hand in *The Wealth of Nations*, mainstream economists have turned methodological individualism and Smith's theorem into a myth of a free, unrestricted market, which imposes itself not only as a theoretical model, but also as a model of economic policy, today practically in all countries. They are given enormous support by international financial organizations, led

¹ e-mail r.bukvic@mail.ru

by the IMF, which practically create the economic policies of a large number of countries. In such conditions, as the first step in the return of economic sovereignty, the problems of understanding the limitations of methodological individualism and the theorem (myth) about the invisible hand are raised, which should serve as a basis for re-examining current economic science and formulating a new economic policy based on a broader understanding of economic phenomena within the framework of all social movements. The work is dedicated to the analysis of the mentioned problems and their criticism, which is still not sufficiently loud and accepted, despite the significant names that made a certain, not small, contribution to it. At the end, a proposal for a new approach to the formulation of economic policy is given, which is based on experiences known from the economic history of various epochs, which respected not only market criteria, but had a broader insight into economic and social flows and the needs of not only individuals but also entire communities.

Key words: *methodological individualism, invisible hand, free market, economic science, economic policy*

JEL класификација: *A11, B40, E13*

УВОД

Тржиште је свакако један од фундаменталних економских појмова, који у значајној мери превазилази границе саме економије. Ову оцену не мења ни чињеница да оно заправо и није прецизно дефинисано, као и да му је, посебно у условима превладавања неокласичне економске школе, било посвећено врло мало дискусија, што је крајње необично, као што је констатовао још Д. Норт (North, 1977, стр. 710). Иако је тржиште појам који економисти најчешће употребљавају, пажљивије испитивање показује да га свако интерпретира на другачији начин и да у вези с њим постоје многе доста неодређене асоцијације (Kornai, 1983, стр. 203). Није стога чудно што су се појавиле тежње да се оно одреди на што апстрактнији начин, чиме би се превазишле све те различите интерпретације и асоцијације. Заиста, после маргиналистичке револуције тржиште је у економској науци престало да буде нешто конкретно и постало је апстрактни концепт, који је свој завршни израз нашао у Валрасовом делу. Из таквих хтења за уопштавањем произашла је и доста често коришћена дефиниција, према којој је тржиште аутоматски регулатор целокупне друштвене производње (дакле, производње, расподеле, размене и потрошње), или још апстрактнија, према којој је оно – црна кутија, чији су улази тражња, понуда и цене, а излази споразуми између купаца и продаваца и извршење тих споразума.

Обе горње дефиниције, наравно, превише су апстрактне, и не објашњавају шта је заправо тржиште, односно шта се конкретно дешава у црној кутији. Због тога се у уџбеничком приступу користе

једноставнија и разумљивија одређења. Једно од таквих је и уобичајена представа о тржишту као месту на ком се сучељавају понуда и тражња, на коме се дакле обавља размена неког производа. Оно, међутим, упућује у ствари на само један, просторни, аспект тржишта и пре је резултат разматрања његовог историјског развоја него анализе његове комплексности у савременим друштвима. Дакле, онако како га разматра Џевонз, који истиче да је на почетку тржиште било јавно место у граду где су се прехрамбени и други предмети износили на продају (тј. оно што нам је и данас познато као пијаца – Р.Б.), а да је потом та реч (тржиште) уопштена и да је почела да означава сваку групу људи који ступају у тесне пословне односе и закључују крупне послове поводом било које робе (Jevons, 1965, стр. 84). Не улазећи у дубљу елаборацију овог питања, поменимо да слика коју као почетак даје Џевонз заправо већ претпоставља висок ступањ развоја размене, њену сталност, као и градове у којима таква места (тржишта) настају. Праве почетке размене (и зачетке тражишта) потребно је стога померити у од тога далека претходећа времена, као што је то учинио, рецимо, Маркс у разматрању историјског развоја облика вредности. Према њему, „размена робе почиње где се заједнице завршавају, на тачкама њихова дотицаја с туђим заједницама или с члановима туђих заједница” (Marks, 1964, стр. 97).

Иако је, како је констатовано, ограничена, горња дефиниција тржишта као места на коме се сусрећу продајци и купци по правилу се користи као увод у проблеме тржишта и размене у уџбеничкој литератури. То само по себи говори да она има одређене вредности. Она је, међутим, корисна и у једном другом смислу, који је за наш рад од посебног значаја. Она, наиме, имплицитно поставља питање како је, и зашто, настало место на коме се сусрећу купац и продавац, односно особе које размењују своје производе. А. Смит, који се сматра оснивачем модерне економске науке, сматрао је да је то резултат урођене људске склоности „да мења, трампи и замењује једну ствар за другу”, те да је та склоност „заједничка свим људима, а не може се наћи ни код којег другог рода животиња” (Smit, 1970, стр. 60). Ове Смитове тврдње нису издржале научну проверу, демантовала су их антрополошка и етолошка истраживања, што наравно није јединствен случај у историји идеја и хипотеза, и што на крају крајева и не треба „замерати” њиховом аутору. Замерке могу бити упућене само његовим следбеницима и апологетима, који се таквих ставова и даље држе, али таква разматрања већ излазе ван оквира нашег рада.

1. НОМО ECONOMICUS И МЕТОДОЛОШКИ ИНДИВИДУАЛИЗАМ

Наведене Смитове констатације воде нас у други правац, ка ономе што је у економској литератури постало познато као Номо есономікус (Економски човек), економски рационална јединка, са савршеним информисаношћу и знањем, која тежи да максмира своје благостање, односно задовољење својих потреба. Наравно, Смит није аутор модела који је постао познат као *Номо есономікус*, али његови следбеници непрестано упућују на њега, нормално уз позитивну конотацију. Узор овог модела, ког су направили економисти, био је Данијел Дефо, много познатији као књижевник него економист, иако је управо као економист оставио доста значајних дела. Уосталом и *Робинзон Крусо*, његов најпознатији спис, објављен 1719. (Defoe, 1920), дакле више од пола столећа пре појаве Смитовог *Богатства народа*, може се третирати (и) као економско дело, о чему сведочи и чињеница да је великог трага оставило баш у економској литератури, где је између осталог рођен и један нови појам – *робинзонада*, изузетно популаран у економској науци у 19. веку.

Као и модел, направљен по узору на њега, Робинзон се бави оним што је знатно касније Л. Робинс дефинисао као предмет економске науке: Економика проучава људско понашање као однос између циљева и ограничених средстава која имају алтернативне употребе (Robbins, 1932, стр. 15). И Робинзон настоји да оствари своје циљеве уз помоћ расположивих ресурса, распоређујући њихову употребу на алтернативне циљеве. Спасавши у бродолому главну књигу, перо и мастило, он води књигу о себи, и у његовом инвентару су списак употребних предмета које има, различитих операција потребних да се они направе, као иа рада (радног времена) потребног да се ти производи начине. Да би остварио највише што може, у датим условима, он мора да буде рационалан и да мери коришћење свих средстава, која су му на располагању, укључујући време које проводи у сну и на јави, време рада и беспослице, рад на производњи добара за потрошњу и добара за инвестиције (штап за пецање), рад на припитомљавању ламе, рибарењу, лову, итд. Другим речима, Робинзон се понаша рационално.

Рационалност је, наравно, и једна од карактеристичних одлика Номо есономікус-а, притом не било каква, већ темељна, дакле она која чини његову основу. У тежњи за максимирањем својих циљева (свог благостања) он ће увек изабрати оне од доступних алтернатива које му доносе више користи од осталих. Ова

транзитивност људског избора (ако добро А доноси више користи од добра Б, а добро Б више користи од добра В, онда добро А доноси више користи од добра В) обезбеђује му достизање максимума благостања уз дате услове (расположиве ресурсе) и представља суштину рационалности у економском смислу. У терминима оптималности, како ју је дефинисао В. Парето, то бисмо могли изразити на следећи начин: рационална индивидуа полазећи од својих расположивих ресурса (свог буџета) у условима постојећих тржишних цена одлучује колико ће којих добара купити да би максимирао своју корисност (благостање). Све се ово, наравно, може уопштити, тако што уместо купца посматрамо учесника на тржишту, дакле и продавца, који сходно томе максимира своје благостање продајом роба.

Иста индивидуа представља исходишну тачку Смитових разматрања, с тим што он сматра да се полазећи од таквог, индивидуалног постизања максимума благостања долази до оптимума за цело друштво, односно како он каже – појединца у достизању тог циља који уопште није намеравао постићи води једна невидљива рука (Smit, 1970, стр. 625–626). Како каже његов биограф (Rae, 1895, стр. 36), Смит је овим само изразио идеје које су циркулисале у Шкотској средином 18. века, конкретно на доктрину комерцијалне слободе навео га је Френсис Хачесон (Francis Hutcheson). Смит је, додуше, био довољно уздржан и опрезан, у његовом тексту се налазе извесне ограде („не увек”, „често”), али су те ограде касније заборављене и данашња мејстрим економска наука их уопште и не помиње. С друге стране, то што је Смит формулисао као „невидљиву руку” заправо су открили физиократи, чија се концепција природног поретка (L'ordre naturel) заснива на идеји да треба оставити да ствари теку својим током (Laissez faire, laissez passer). Јасан је однос између природног поретка и старог режима апсолутних монархија, чија се зграда уредаба као темељ тог режима овим руши.

Егоизам, који се налази у средишту ових разматрања, изазивао је и пре, као што то чини и данас, доста контроверзи. Смит је своје раније, такође веома познато, дело *The Theory of Moral Sentiments* започео констатацијама из којих се може закључити управо супротно, наиме да у човековој природи постоји жеља да види туђу срећу, да се занима за будућност других људи (Smit, 2008, стр. 3). Шта је право Смитово становиште, и може ли се до њега доћи, тешко је рећи. Као што је то тешко тврдити и за Дарвина, чија је, како он сам каже – метафора „борба за опстанак” била инспирација разних социјалдарвинистичких, еугенистичких и

расистичких теорија и пракси. Које су се управо најчешће позивале на Дарвина, при чему се заборављало да је за ову идеју (и теорију) заслужан Малтус, а да је Дарвин у другој књизи – *Пореклу човека*, инсистирао на постојању сарадње између јединки исте врсте, дакле и људи, називајући то друштвеношћу и симпатијом (Коен, 2014, стр. 124).

Управо овакве дилеме истичу и питање методолошке основе на којој се уздиже модел Економског човека, који данас преовладава, при томе не само у економској науци. Реч је о методолошком индивидуализму, који постаје главни принцип економске науке негде пред крај 19. века, односно како прецизира Каушик Басу (Басу, 2014, стр. 194), након класичног рада Карла Менгера из 1883. године (Menger, 2008 /1883/). Он се налази у основи великог дела ортодоксне економске науке, засноване на рационалном избору. Као учење које сматра да се друштвене (дакле, не само економске) законитости или појаве могу објаснити само на основу индивидуалног понашања и мотивација. Већина економских уџбеника, како подвлачи Басу (Басу, 2014, стр. 103) управо и почиње дефинисањем индивидуалне корисности и индивидуалних преференција, као и тврдњи да су људи рационални у смислу да је њихово понашање усмерено на максимирање личне корисности. Укратко, дакле, почињу од *Homo economicus*-а. После тога се изграђују објашњења тржишних појава, говори се о друштвеном благостању и националном економском расту.

2. ДОМЕТИ МЕТОДОЛОШКОГ ИНДИВИДУАЛИЗМА

Постоји ли уопште *Homo economicus*, оно што су економисти створили као модел? Другим речима, има ли и колико модел везе с реалношћу? Разматрање овог питања, и експлицитно и имплицитно, узрок је многих дискусија, не само међу економистима. Могу ли људи увек да буду рационални егоисти и да ли им је то урођено својство?

Економска наука (политичка економија) у дугом периоду свог настанка развоја, чак и у делима својих најбољих представника, користила је специфичну слику Економског човека ради доказивања разних ставова и претпоставки. Пре свега, у питањима одређивања вредности, односа рада и вредности и проблема размене. Основни проблем у таквом коришћењу овог модела, односно његових прототипова, састојао се у меисторијском приступу аутора третирању размене. Они су, наиме, претпостављали непроменљивост облика производње и размене, тако да су, на пример, првобитни

ловац и рибар (праловац и прарибар) размењивали као прави савремени власници роба своје производе, као рецимо у Рикардовој анализи (Ricardo, 1953, стр. 16). Јасно је да су овакве заблуде касније морале бити превладане. Чињенице да се то ипак није десило и не дешава, већ да се напротив слика Економског човека учвршћује као универзална и намеће и народима који имају другачију историју, традиције итд. говори о нечем другом. О нечем што је нашло, на пример, карикатурални израз у чувеном филму *Man Friday* редитеља Џека Голда из 1975. године.

Иако економисти по правилу бране овакав приступ, приступ рационалности одлучивања, нарочито у дискусијама са социолозима, многе ствари ипак остају у најмању руку дискутабилне. Почев од неких, наизглед безазлених, као рецимо у горе наредном примеру. Питање је, наиме, да ли је (потрошачев) избор увек рационалан, или је, бар у неким ситуацијама, одређен некаквим другим факторима. Конкретно, шта руководи (рационалног) појединца да се определи између једне од двеју (или већег броја) варијанти једног производа, идентичних у свему осим у једној с економског гледишта неважној карактеристици. Рецимо боји једног одевног предмета, чије су варијанте у свему другом идентичне. Без обзира да ли на његов избор утичу психолошке особине самог потрошача, или на пример реклама, поставља се питање: где је ту рационалност, и како је потрошач било којим избором повећао своју корисност. Ово друго, наравно, под условом да корисност не меримо ван домена материјалног, дакле мерљивога. А укључивање у разматрања рекламе поставља додатна питања која се тичу информисаности потрошача, по претпоставкама савршено информисаног.

У непосредној вези с претходним је и проблем транзитивности преференција, односно избора заснованог на тим преференцијама. Ако се напусти домен материјалног благостања, а оно није идентично корисности, онда остају неки други домени у којима транзитивност не постоји. На пример, појединца претпоставља (преферира) добро А (концерт) добру Б (позоришна представа), а добро Б добру В (филм). Али, следи ли из тога да ће нужно претпоставити добро А добру В? Оваквим примерима, састављеним сходно Коеновим разматрањима (Коен, 2014, стр. 31), сам Коен придружује и Кондорсеов парадокс, који илуструје како се рационалност појединца не здружује с рационалношћу целине. Најзад, још један од примера које он наводи је игра поверења звана Trust Game (Коен, 2014, стр. 39–40), у којој су резултати огледа показали да се људи не понашају по економској логици (тј. себично), већ на поверење одговарају добрим. Овај мали и на први поглед

бенигни експеримент открива заправо знатно шири антрополошки проблем, који заузима важно место у истраживањима Марсела Моса и Маршала Салинса.

За разлику од наведених, постоје и други знатно мање безазлени примери, који заправо показују до каквих застрашујућих проблема и последица (може да) доводи овако посматрана рационалност, као што то на наведеном месту констатује Коен. Замислимо тако једну хипотетичку ситуацију: журим на пословни састанак на коме треба да уговорим посао вредан много новчаних јединица (и других бенефита), и успут наиђем на човека (утопљеника, повређеног у саобраћајној несрећи...) коме је потребна хитна помоћ (Коен, 2014, стр. 28). Да ли ће у мени победити економист? Да ли ће преовладати егоизам? Да ли овде уопште има места било каквој рачуници?

Коен наводи још један пример, називајући га анегдотом (Коен, 2014, стр. 14). Управник неког центра за трансфузију одлучи једног дана да понуди награду даваоцима како би се повећале резерве крви. На његово огромно изненађење резултат је био супротан: број давалаца се смањио. Објашњење је јасно, али економски резон управника није могао да га предвиди – добровољним давањем крви доказује се све супротно од индивидуализма и егоизма, а увођењем у игру зараде (размене крви за новац) правила „игре” су промењена, па „моралан човек напушта просторију кад укорачи Homo economicus”.

Очигледно, економско у човеку није довољно да би се објаснило његово понашање. Могли бисмо констатовати, попут Коена (Коен, 2014, стр. 28): „свако од нас је сачињен од различитих личности које живе заједно у већем или мањем складу”, али чак и даље од тога: „У нама живе сукобљена бића чак и унутар избора који важе као економски и рационални. (...) У нама живе бића која су међусобни противници, прави Доктор Цекил и Господин Хајд, нераздвојни близанци који се међусобно мрзе.”

Оваквим проблемима посветио је значајан део своје књиге К. Басу (Басу, 2014), показујући утицај многих фактора на избор економског актера, укључујући и неке који бар на први поглед нису толико интересантни и важни за наше читатеље, попут утицаја кастинских традиција или расног елемента. Ипак, и њихово разумевање треба да помогне схватању комплексности економских актера, који се не могу свести на безличне, егоистичне појединце. Видети такође рад Петера Вајзеа (Weise, 1989), у коме се управо разматрају тржиште и социјалне норме као фактора који опредељују понашање људи. Вајзеова концепција Homo socioeconomicus-а, која

би требало да превлада ограничења *Homo economicus*-а и *Homo sociologicus*-а свакако заслужује пажњу, али то већ излази ван оквира нашег рада.

Ако се има у виду да су методолошки индивидуализам и егоистични економски човек били предмет критичког сагледавања већ од пре више него целог столећа, поставља се питање шта је допринело његовом тријумфалном уздизању у економској науци. Како је могуће да су пренебрегнуте оцене, на пример, Емила Диркема, који је писао да је политичка економија апстрактна и дедуктивна наука, која се бави не толико тим да сагледава реалност, већ да конструише више или мање пожељан идеал, пошто је човек, о коме говоре економисти, тај доследни егоист, само човек вештачког разума, док је човек ког ми знамо, стваран човек, знатно сложенији, он припада одређеној епохи и земљи, он негде живи, има породицу, земљу, конфесију и политичке идеје (Durkheim, 1888, стр. 29). Или Торстена Веблена, према коме хедонистичка филозофија, која подржава економску теорију, доводи до слике по којој су агенти – атоми без инерције, муњевити калкулатори задовољстава и бола, људи без прошлог и будућег стања (Veblen, 1898, стр. 389).

Све у свему, економска теорија направила је модел који је оправдано назван „антрополошким чудовиштем” (Bourdieu, 1997: 61). У том смислу делује смислено питање које се покреће у Басуовом делу: зашто у стандардној формулацији рационалног избора не би било места и за злоупотребе и преваре, дакле зашто рационална индивидуа не би из скупа свих могућих алтернатива изабрала баш ове, које би јој максимирале благостање (Басу, 2014, стр. 64). Што се, уосталом, и не баш тако ретко дешава, свугде око нас.

Истине ради, треба нагласити да формулација „скуп свих доступних алтернатива”, како она гласи у савременој мејнстрим економској науци, не би требало да буде приписана Смиту, иако је он заступао становиште да држава по правилу не треба да интервенише у економији, потпуно у складу с тадашњим напорима превладавања меркантилистичке државе. Смит, наиме, експлицитно каже: „Сваком човеку је остављено да потпуно слободно следи свој властити интерес на свој властити начин и да и својом радиношћу и својим капиталом конкурише с радиношћу и капиталом сваког другог човека или реда људи докле год не повређује законе праведности.” (Smit, 1970, стр. 940). Како констатује Сведберг, Смитово разумевање државе заснива се на склопу идеја које он сам назива системом природне слободе, по коме држава не треба да се меша у догађања у економији, изузимајући своје три дужности:

одбрана, правосуђе и одржавање минималне инфраструктуре (Swedberg, 2008, стр. 162).

3. ДОМЕТИ СЛОБОДНОГ ТРЖИШТА

Формулисање система лесефер, или слободног деловања тржишта уз помоћ „невидљиве руке” приписано је у заслуге Адаму Смиту, без обзира на одређене контроверзе када је њено истинско ауторство у питању. Било како било, та формула, и појава дела у којој је објављена 1776. године прихватају се као оснивање модерне економске науке, а Смит као њен родоначелник. Ипак, како подвлачи Басу, требало је да прођу готово два столећа у којима је она била само хипотеза, да би се коначно у радовима Ероуа, Дебреа, Макензија и других дошло до формализације услова при којима конкурентна равнотежа постоји и бива оптимална (Басу, 2014, стр. 37). То јест, било је формално доказано да при неким условима индивидуе следећи своје личне интересе воде друштво до оптималног стања. Овај доказ, Прва фундаментална теорема економике благостања, познат је и као теорема о невидљивој руци.

Смитова теорема, или Смитово откриће, представљала је истински велику идеју, не само за време у ком је настала. Током наредна два столећа она је потресала основе друштвене мисли, и као и свака велика идеја постала је и предмет разних интерпретација и аспирација. Наравно, било је оних који су је оспоравали, и трудили се да је оповргну, као што је било и оних који су је прихватили и покушавали да је наметну. Ови други, при томе, неретко се нису устручавали да њено уобичајено и прихваћено тумачење измене у сопственим интересима. У сваком случају, она се ускоро претворила у нову ортодоксију, из које су фактички избачене Смитове оградe „ако”, „али” и сл., створивши од теореме, или хипотезе, мит. Мит није оно о чему је писао Смит, већ оно што је касније прихваћено у економским круговима. Смитова разматрања о тржишту знатно су сложенија од оног што садржи тај мит, као што је то случај и с делима других класичних економиста, попут Џона Стјуарта Мила или Џона Мекелека. Али, не само то, у првом издању *Богатства народа* у предметном индексу и нема невидљиве руке, што показује да је она за самог аутора имала мањи значај, него што из мита следи. (Басу, 2014, стр. 38–39).

Ми се овде нећемо задржавати на једном специфичном тумачењу, или можемо рећи – критици, невидљиве руке, које помиње Басу у наведеном делу (Басу, 2014, стр. 31), а које сигурно заслужује пажњу. И оно се, као и Смитово, заснива на уверењу да

системи могу да раде сами од себе, без руководства виших инстанци, дакле као аутоматски саморегулатори, како би то рекло на апстрактном (економском) језику. Али, у овом свету последице деловања невидљиве руке нису оптималан, хармоничан свет, свет у коме се постиже максимум благостања (и за појединца, и за друштво у целини). Овај свет описан је у чувеном Кафкином роману *Процес* (Kafka, 1925), чији главни јунак Јозеф К. упада у надреални свет у ком бива оптужен за злочин који није починио и не може да схвати суштину оптужбе. У покушајима да то сазна, као и ко га оптужује, односно да докаже своју невиност, он се креће од једног места до другог, покушавајући да нађе инстанцу којој би се могао обратити, Али, у том свету такве инстанце нема, сви се баве својим свакодневним рутинским пословима, што рађа снаге које премашују сваку индивидуалност. Како каже Басу, у извесном смислу лик који је створио Кафка тачније описује наше друштво од лика којег је с научном строгошћу створио Смит. Ипак, он при томе не претпоставља ниједан од њих, тражећи само да се у анализи друштва не занемаре, барем понекад, ни један ни други.

Формализација Смитове теореме имала је велики значај за економску науку, између осталог и зато што је објаснила услове у којима невидљива рука не може да функционише ефективно. Такве су, рецимо, ситуације када неки тржишни учесници поседују довољно тржишне моћи, тако да су у стању да мењају тржишне цене, или рецимо одређени услови који се односе на закључивање интертемпоралних уговора, видети на пример (Shell, 1971).

Теорема о невидљивој руци не односи се, међутим, на нешто што се може експериментално потврдити, а то се често заборавља. Самим тим и могућности прављења прогноза на основу ње у најмању руку су сумњиве. Све то, ипак, не умањује њен значај, као истакнутог достигнућа економске науке. А то значи и да критика не треба да буде упућена на саму теорему, већ на њену примену у пракси, односно у „економији реалног света”. Управо, тржишни фундаментализам, као нова (нова за бивше социјалистичке земље о којима пише Хорват – Р.Б.) идеологија, упореди (Horvat, 2004, стр. 294), пренебрегава привредну реалност, социјалну структуру друштва, али с аспекта теме нашег рада важније је што се од стране тих истих тржишних фундаменталиста пренебрегава ограничење јасно истакнуто у формулацији теореме невидљиве руке: „уз одређене техничке услове”. Тржишни фундаменталисти у својој тежњи ка слободном тржишту и елиминисању државе не показују жељу да виде било какве препреке.

Те су препреке, односно ограничења добро познате, и раумљиве чак и без строгог разматрања теореме (Басу, 2014, стр. 58). Прва, и можда најпознатија, од њих односи се на конкурентну економију, односно економију у којој је сваки учесник мали и незначајан, због чега се често назива „атомом” економије. Таква економија, очигледно, припада теоретским моделима, и не среће се у реалном свету, или пак можда постоји у неким малим, безначајним и изолованим деловима појединих привреда. У непосредној вези с тим је друга претпоставка својствена анализи конкуренције, према којој било која индивидуална акција не утиче на благостање других људи, која, међутим, доводи до једне техничке потешкоће. Наиме, јасно је да понашање великог броја људи на такво благостање утиче, из чега следи да ће акумулирањем дејстава појединаца доћи до једног чија ће акција ипак остварити такав утицај. Овај проблем подсећа на чувени парадокс гомиле, старогрчког филозофа Евбулида.

Знатно комплекснији приговор који се може упутити теорема невидљиве руке и њеној практичној примени не доводи у питање достизање оптималности по Парету, већ констатује да та оптималност уопште може бити непривлачна с гледишта етике (Басу, 2014, стр. 59–60), видети такође (Sen, 1985, стр. 14–15), где се оптималност по Парету ставља у контекст испитивања неједнакости. До каквог ће резултата, оптималног по Парету, довести невидљива рука зависи од почетних услова, а тај резултат може бити друштвено пожељан само ако су почетни услови били друштвено пожељни.

Наведено указује да достизање оптималности по Парету, чак и када су испуњени потребни услови за функционисање теореме невидљиве руке, не може бити сматрано довољним условом максимирања друштвеног благостања. Међутим, како упозорава Басу (Басу, 2014, стр. 62), то у исто време не треба да буде схваћено као позив за неограничено мешање државе у деловање тржишта. Досадашња искуства с улогом државе у привредном животу, почев од познате меркантилистичке државе, дају довољно аргумената за слична упозорења. Иако, наравно, из тих искустава не треба избацити и оно што је у тој улози било позитивно. Како на истом месту каже Басу, мешање или немешање државе у привреди сувише често је било засновано на идеолошким премисама, а не како би требало да буде – на разуму и анализи. Онако како то, на пример, разматра норвешки економист Рејнерт (Reinert, 1999), показујући да потпуно избегавање државе из привредних токова, како се то захтева (и чини) у условима превладавања идеологије неолиберализма нема рационалног оправдања.

Овакав приступ мора бити основ за ново конципирање економске политике, пре свега у земљама које су током напуштања централно-планског система прихватиле тржишне критеријуме као основ привредног система и економске политике, али су то по правилу учиниле некритички, без потребних аналитичких сагледавања. Међу таквим земљама нашла се и Југославија, односно Србија. Она је попут већине земаља из бившег социјалистичког блока прихватила основне поставке Вашингтонског договора, које су довеле до њене деиндустријализације, видети (Буквић, 2012), и као и још један број бивших социјалистичких земаља не успева да превлада тзв. транзициону кризу и да достигне ниво развоја (БДП) с краја 1980-их. Ако се има у виду да је у 1993. БДП Србије опао на тек нешто изнад трећине износа из 1989, уз још један снажан пад у 1999, чак и другачије усмерена економска политика стајала би пред тешким задацима. Ипак, таква другачија економска политика императив је и за Србију и за друге деиндустријализоване и колонијализоване земље. Као њен прихватљив модел економска историја оставила нам је у наслеђе Маршалов план, видети (Буквић, 2019), којим су након Другог светског рата, посредством реиндустријализације, обновљене Немачка и Европа.

Једна од суштинских поставки Вашингтонског договора заговара слободну трговину између индустријски развијених и неразвијених земаља, а која ће сходно дејству Смитове невидљиве руке довести до уједначавања цена, плата и према томе и раста у овим земљама, дакле до економске хармоније, са „природном” поделом рада између земаља. При томе, заговорници овакве политике заборављају (или „заборављају”) да пољопривреда и индустрија подлежу различитим законима: у првој важи закон о опадајућим а у другој закон о растућим приносима. Ова истина била је позната још мислиоцима у доба ренесансе, видети на пример (Serra, 1952, стр. 118. и даље), али не и корифејима економске науке Смиту и касније Рикарду. Економска теорија која се концентрише на размену и трговину (сетимо се Смитове урођене људске склоности „да мења, трампи и замењује једну ствар за другу”) већ је повремено преовладала у економској науци – Рејнерт наводи три таква случаја (Reinert, 2006, стр. 28), при чему је последњи везан за савремени мејнстрим економске науке, и на идеологије и политике на њему засноване. Као и претходна два случаја (кратак период доминирања физиократије око 1760-их и период 1840-их), и овај производи огромне социјалне разлике и сиромаштво, овог пута у глобалним размерама, и уз свесрдну подршку међународних финансијских организација, које упориште за своје деловање налазе

у спрези са Вашингтоном, сходно ономе што је Тадеуш Ковалик назвао олигархијском тријадом (Волстрит + Министарство финансија САД + Међународни монетарни фонд), која има фактичку политичку и економску власт у целом свету (Ковалик, 2009).

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Савремени главни ток економске науке заснован је на методолошком индивидуализму и Смитовој теореме о невидљивој руци, који, наводно, доводе до друштвеног благостања, односно до оптималних економских резултата (у смислу Парето оптималности), како за појединце тако и за читаво друштво. Занемарујући упитност и применљивост методолошког индивидуализма у другим друштвеним наукама, па и у самој економији, као и бројна ограничења која је поводом дејства и ефеката невидљиве руке сам Смит истакао у *Богатству народа*, мејнстрим економисти су методолошки индивидуализам и Смитову теорему претворили у мит слободног, ничим ограниченог тржишта, које се намеће не само као теоријски модел, већ и као узор економске политике, данас већ практично свим, а посебно мањим, земљама. Огромну подршку пружају им међународне финансијске организације (у првом реду – ММФ), које практично креирају економске политике великог броја земаља.

У таквим условима као први корак повратка економског суверенитета постављају се проблеми сагледавања ограничења методолошког индивидуализма и теореме (мита) о невидљивој руци, што треба да послужи као основа за преиспитивање актуелне економске науке и формулисања нове економске политике засноване на ширем сагледавању економских феномена у оквирима целокупних друштвених кретања. У раду су анализирани наведени проблеми и њихова критика, која је још увек недовољно гласна и прихваћена и поред значајних имена која су томе дала извештај, не мали, допринос. На крају, потребно је дати предлог да се оствари нови приступ формулисању економске политике који се заснива на искуствима познатим из економске историје разних епоха, а која су уважавала не само тржишне критеријуме већ су имала шири увид у економске и друштвене токове и потребе не само појединаца већ и целих заједница, као уосталом и у улогу државе у економији. У складу с тим потребно је у најмању руку озбиљно преиспитати методолошки индивидуализам и модел Ното економичус-а, како то предлаже на пример Мартјанов (Мартъянов 2017), уместо њиховог

данашњег практичног наметања, при томе не само у економској науци.

Као једну од неизоставних претпоставки за такав заокрет у формулисању економске политике треба истаћи нужност враћања у економску теорију оних појмова и схватања који су у њој постојали пре него што је Адам Смит „основао” економску науку. Имају се у виду: иновације, синергија и квалитативне разлике између привредних делатности, при чему као посебно важан треба потенцирати последњи од наведених елемената, иза кога се крију два суштински различита закона о приносима, као што је у овом раду већ наведено. Међутим, у условима слободне трговине, као што то показује и доказује и економска историја, данас сиромашне и деиндустријализоване земље не могу да развију сопствену индустрију, односно модерну привреду, као што то без одговарајућих инструмената нису својевремено могле да остваре ни данас развијене земље. Јасно је зашто ове последње то „заборављају”. У односу на време од пре готово два столећа у том смислу променили су се само методи којима се сиромашнима (и колонијама) намећу одговарајуће политике, које заправо спречавају њихов развој.

Пред економистима је задатак да у своје моделе врате наведене елементе и да узроке неједнаког развоја, дакле и сиромаштва, не траже тамо где им није место. Другим речима, да се не приклањају на пример расним теоријама, као што су то чинили рецимо Ирвинг Фишер, оснивач Америчког друштва за еугенику 1923, или чак и Џон Мајнард Кејнз, који је био заменик председника Енглеског друштва за еугенику. Као што тада узрок сиромаштва у колонијама није био у (црној или било којој другој) раси, тако и данас афричке (и друге нео-колонијализоване) земље нису сиромашне због (урођене, како би то рекао Смит) склоности ка корупцији. Заправо, у суштини се истичу исти, расистички ставови, само се они данас излажу политички мало коректније.

ЛИТЕРАТУРА

1. Басу, К. (2014 /2011/). *По ту сторону невидимой руки. Основания новой экономической науки*, Москва: Издательство Института Гайдара.
2. Буквић, Р. (2012). Вашингтонски консензус и деиндустријализација источне и југоисточне Европе, *Нова српска политичка мисао*, 20(1–2), 7–28.
3. Буквић, Р. (2019). Други канон и Маршалов план као модел

- економске политике, у: *Развој малих земаља у условима глобализације*, Бања Лука: Академија наук и умјетности Републике Српске, стр. 117–144.
4. Ковалик, Т. (2009). У истоков современног финансиовог кризиса, *Белоруски економски журнал*, 13(1), 4–12.
 5. Мартъянов, В. С. (2017). Политичке пределе homo economicus, *Обществене науке и современност*, (2), 104–118.
 6. Bourdieu, P. (1997). Le champ économique, *Actes de la recherche en sciences sociales*, 119(4), 48–66.
 7. Defoe, D. (1920 /1719/). *Robinson Crusoe*, New York: Cosmopolitan Book Corporation.
 8. Durkheim, É. (1888) Cours de science sociale. Leçon d'ouverture, *Revue internationale de l'enseignement*, XV, 1888, 23-48.
 9. Horvat, B. (2004). Socijalno-tržišna ili „čista” tržišna privreda, pogovor u: Dž. E. Stiglic, *Protivrečnosti globalizacije*, Beograd: SBM-x, 2004 /2002/, 291–301.
 10. Jevons, W. S. (1965 /1871/). *The Theory of Political Economy*, 5th ed., New York: August M. Kelley.
 11. Kafka, F. (1925). *Der Prozess*, Berlin: Verlag Die Schmiede.
 12. Koen, D. (2014 /2012/). *Homo Economicus. (Zabludeli) prorok novih vremena*, Beograd: Clio.
 13. Kornai, J. (1983 /1971/). *Anti-equilibrium. O teoriji ekonomskih sistema i zadacima istraživanja*, Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost.
 14. Marks, K. (1964 /1867/). *Kapital. Kritika političke ekonomije. Prvi tom, knjiga I*, Beograd: Kultura.
 15. Menger, K. (2008 /1883/). *Istraživanja o metodi društvenih nauka, s posebnim osvrtom na političku ekonomiju*, Beograd: Službeni glasnik.
 16. North, D. C. (1977). Market and other Allocations Systems in History: The Challenge of Karl Polanyi, *The Journal of European Economic History*, 6(5), 703–716.
 17. Rae, J. (1895). *Life of Adam Smith*, London and New York: Macmillan & Co.
 18. Reinert, E. S. (2006 /2004/). *Globalna ekonomija. Kako su bogati postali bogati i zašto siromašni postaju siromašniji*, Beograd: Čigoja štampa.
 19. Reinert, E. S. (1999). The role of the state in economic growth, *Journal of Economic Studies*, 26(4–5), 268–326.
 20. Ricardo, D.. (1953 /1817/). *Načela političke ekonomije*, Zagreb: Kultura.
 21. Robbins, L. (1932). *An Essay on the Nature and Significance of*

Economic Science, London:Macmillan & Co.

22. Sen, A. K. (1985 /1973/). *O ekonomskoj nejednakosti*, Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost.
23. Serra, A. (1952 /1613/). Kratka rasprava o uzrocima koji mogu izazvati obilje zlata i srebra u kraljevinama u kojima nema rudnika s primjenom na kraljevinu Napulj, u: *Ekonomisti XVII. i XVIII. stoljeća*, Zagreb, Kultura, str. 109–188.
24. Shell, K. (1971). Notes on the Economics of Infinity, *Journal of Political Economy*, 79(5), 1002–1011.
25. Smit, A. (1970 /1776/). *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda*, Beograd: Kultura.
26. Smit, A. (2008 /1759/). *Teorija moralnih osećanja*, Podgorica: CID.
27. Swedberg, R. (2008). *Načela ekonomske sociologije*, Zagreb – Podgorica: MATE – CID.
28. Veblen, Th. (1898). Why is Economics not an Evolutionary Science?, *The Quarterly Journal of Economics*, 12(4), 373–397.
29. Weise, P. (1989). Homo economicus und homo sociologicus. Die Schreckensmänner der Socialwissenschaften, *Zeitschrift für Sociologie*, 18(2), 148–161.